

Leyli Əli qızı Allahverdiyeva

UOT:319.1; JEL: F10.

Xarici ticarət sub-indeksi və informasiya xidmətləri sahəsinin inkişaf göstəriciləri

Xülasə

Təqdim olunan məqalədə xarici ticarət sub-indeksinin informasiya xidmətləri sahəsinin inkişaf göstəricilərinə olan təsiri araşdırılıb. Bu məqsədlə informasiya xidmətləri sahəsinin inkişafını əks etdirən bir neçə göstəricilərdən istifadə edilib. Bu cür göstəricilərə Şəbəkə hazırlığı indeksi, İKT-nin inkişafı indeksi, E-hökumət hazırlığı indeksi və informasiya xidmətləri ixracından əldə edilən gəlir aiddir. İqtisadiyyatın Solluğu (Sağlığı) İndeksində daxil olan Xarici ticarət sub-indeksi xarici ticarətin liberallıq (dirijistlik) səviyyəsinin qiymətləndirilməsi məqsədilə istifadə edilib. Aparılan təhlil nəticəsində müəyyən olunub ki, ölkədə informasiya xidmətləri sahəsinin inkişafını əks etdirən İndeksləri artırmaq üçün dövlətin xarici ticarət siyasəti liberal olmalıdır. Bu o deməkdir ki, tətbiq edilən tarif baryerləri aşağı, xarici mülkiyyətə qoyulan məhdudiyyətlər az, xarici investitorlar üçün investisiya mühiti əlverişli olmalıdır. Bununla yanaşı, müəyyən edilib ki, informasiya xidmətləri ixracından əldə edilən gəliri artırmaq üçün də ölkənin xarici ticarətində liberal islahatlar aparılmalıdır. Lakin informasiya xidmətləri sahəsinin inkişafına digər amillər də təsir etdiyinə görə, sahənin inkişafı üçün xarici ticarətin liberallaşdırılması kifayət etməyə bilər.

Açar sözlər: Xarici ticarət sub-indeksi, İqtisadiyyatın Solluğu (Sağlığı) İndeksi, xarici ticarət, liberallıq, informasiya xidmətləri, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları.

Giriş

Elmi-texniki tərəqqi, istehsal prosesinin avtomatlaşdırılması, təsərrüfat subyektləri tərəfindən həyat fəaliyyətlərinin müxtəlif sahələrində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının aktiv tətbiqi informasiyanın istehsalın digər amilləri arasında əhəmiyyətlik dərəcəsini xeyli artırır. Artıq bu gün ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələri əhəmiyyətli dərəcədə informasiyanın əlçatırlığı səviyyəsindən asılıdır. Bu o deməkdir ki, müasir dünya təsərrüfat əlaqələrində informasiyaya, informasiya xidmətlərinə böyük önəm verilir. İnformasiya xidmətləri sahəsinin inkişafı, onun iqtisadiyyatdakı rolu əhəmiyyətli dərəcədə infrastrukturun inkişaf səviyyəsi ilə və cəmiyyətin yeni texnologiyaların tətbiqinə hazır olması dərəcəsi ilə şərtlənir. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafını təmin edən informasiya xidmətləri sahəsinin formalaşması və inkişafı üçün dövlətin bu istiqamətdə həyata keçirdiyi tədbirlər birinci dərəcəli mahiyyət daşıyır. İnformasiya xidmətləri sahəsinin dövlət tənzimlənməsi, digər sahələrin tənzimlənməsi kimi, geniş tədbirlər spektrini əhatə edir. Onun mexanizmlərinə, ilk növbədə, dövlət prioritetlərinin müəyyən edilməsi və nəzərə alınması əsasında normativ-hüquqi bazanın yaradılması və təkmilləşdirilməsi, vergi siyasətinin işlənilməsi və tətbiqi və s. aiddir. İnformasiya xidmətləri sahəsinin inkişafı dövlətin xarici ticarət siyasətindən də asılıdır. Bu onunla izah olunur ki, müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının ölkəyə gətirilməsi və sahənin inkişafı üçün tələb olunan xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə yaradılan şərait - informasiya xidmətləri sahəsinin formalaşması və inkişafına təsir edən vacib amillərdən biridir.

Ədəbiyyat xülasəsi

İstənilən ölkədə dövlətin xarici ticarətə müdaxiləsi səviyyəsi (xarici ticarət siyasətinin liberal və ya dirijist olması) iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün böyük önəm daşıyır. Xidmət sahələrinin (informasiya xidmətləri də daxil) inkişafı üçün də həmçinin. Xarici ticarətin liberallıq səviyyəsinin və müxtəlif xidmət sahələrinin beynəlxalq açıqlığının həm həmin sahələrin inkişafına, həm də ölkənin ümumi iqtisadi göstəricilərinə təsirinin müəyyən edilməsi istiqamətində dünyada bir sıra elmi araşdırmalar aparılıb. Onlardan biri Kamerunda xarici ticarət siyasətinin telekommunikasiya sahəsinə, onun iqtisadiyyata təsirinin təhlilinə həsr olunub. Tədqiqatçılar Kamerunda 1998-ci ildən başlayaraq telekommunikasiya sahəsinin liberallaşdırılmasına baxmayaraq, İKT-nin inkişaf səviyyəsinin və bazarda rəqabətin zəyif olduğunu və, bunun nəticəsi olaraq, iqtisadi artımın da aşağı olduğunu göstərirlər.(13) Bununla yanaşı, Marva M. öz tədqiqatında qeyd edir ki, iqtisadi artıma nail olmaq üçün sahədə təkcə rəqabətin olması yetərli deyil, infrastrukturun yaradılmasına yönəldilən investisiyalar da vacibdir (9). “Avropa Birliyi ölkələrində xidmətlər üzrə ticarətin liberallaşmasının ticari effektləri” adlı məqalədə Avropa Birliyində ticarətin liberallaşmasının müxtəlif ssenarilərinin yaratdığı təsirlər kəmiyyət baxımından qiymətləndirilib. Alınan nəticələr ticarət baryerlərinin aradan qaldırılmasının gəlirlərin artmasına səbəb olduğunu göstərir (7). Macarıstana aid informasiya cəmiyyətinin təhlilinə həsr olan hesabatda telekommunikasiya xidmətlərinin liberallaşmasının həmin xidmətlərə təsiri araşdırılıb. Hesabatda deyilir ki, sahənin liberallaşması istənilən nəticəni hələ də verməyib: yüksək qiymətlər, bazara giriş sayının az olması, həmçinin struktur dəyişikliklərin olmaması müşahidə olunur. (6)

İlkin məlumatlar

Dövlətin xarici ticarətə modelyaradıcı müdaxiləsi səviyyəsinin informasiya xidmətləri sahəsinin inkişafına təsirlərini müəyyənləşdirmək üçün bir neçə statistik sıraya ehtiyac vardır. Bu məqsədlə, ilk növbədə, informasiya xidmətləri sahəsinin inkişafını müəyyən etməyə imkan verən əsas göstəriciləri qeyd etmək lazımdır. Bu göstəricilərə müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən işlənib hazırlanan beynəlxalq indekslər aid edilir. Vacib göstəricilərin kifayət qədər geniş spektrini əhatə edən həmin indekslər ölkələrarası müqayisələrin aparılması üçün yararlıdırlar. Həmin indekslər arasında E-hökumət hazırlığı indeksini (EHI) (E-government readiness index) (16), İKT-nin inkişafı indeksini (İİ) (The ICT Development Index) (11) və Şəbəkə hazırlığı indeksini (ŞHI) (Networked Readiness Index) (18) göstərmək olar. Beləliklə də, qeyd olunan indekslərin hər biri cəmiyyətin informatizasiyalaşdırılması dərəcəsini müəyyən etməyə imkan verir (müqayisəli şəkildə). İndeksələrin hər birinin hansı göstəricilər əsasında hesablandıqlarını araşdıraraq.

İKT-nin inkişafı indeksi dünya ölkələri üzrə 2009-cu ildən ildə bir dəfə Beynəlxalq Telekommunikasiya Birliyi (İTU) tərəfindən hesablanır. İKT-nin inkişafı indeksi ümumilikdə 11 göstəricini əhatə etməklə üç sub-indeksə bölünür: əlçatırlıq sub-indeksi (əhalinin hər 100 nəfərinə sabit telefon abunəçiləri və mobil telefon istifadəçiləri, hər bir internet istifadəçisinə düşən beynəlxalq genişzolaqlı internet, kompyuteri olan və internetə çıxışı olan ev təsərrüfatlarının sayı); istifadə sub-indeksi (internet istifadəçilərinin sayı, əhalinin hər 100 nəfərinə sabit genişzolaqlı abunəçilərin sayı, əhalinin hər 100 nəfərinə düşən genişzolaqlı mobil xətti abunəçilərinin sayı) və bacarıqlar sub-indeksi (təhsilin orta müddəti, təhsil pillələrinin əhatəliliyi əmsalları). E-hökumət hazırlığı indeksi (EHI) Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən dövlət təşkilatlarının İKT-dən istifadə etməyə hazır olduqlarının dərəcəsini müəyyən etmək məqsədilə hesablanır. İndeks üç aspektdə araşdırılır: telekommunikasiya infrastrukturunun adekvatlığı, insanların İKT-ni inkişaf etdirmək və İKT-dən istifadə etmək bacarığı və onlayn xidmətlərin mövcudluğu. Belə ki, EHI üç sub-

indeksin əsasında hesablanır: Beynəlxalq Telekommunikasiya Birliyinin hesabladığı Telekommunikasiya infrastrukturunu indeksi; UNESCO-nun hazırladığı İnsan kapitalı indeksi və sorğu əsasında UNDESA təşkilatı tərəfindən hesablanan Onlayn xidmətlər indeksi.

Müxtəlif ölkələrin müasir texnologiyalardan yararlanmağa nə dərəcədə hazır olduqlarını əks etdirən göstərici – Şəbəkə hazırlığı indeksidir. Dünya İqtisadi Forumu Şəbəkə hazırlığı indeksini (ŞHİ) 4 sub-indeks əsasında hesablayır: ətraf mühit sub-indeksi (siyasi və tənzimləyici mühit, biznes və innovativ mühit); hazırlıq sub-indeksi (infrastruktur, əlçatarlıq, bacarıqlar); istifadə sub-indeksi (şəxslər tərəfindən, biznes tərəfindən və dövlət tərəfindən istifadə) və təsiretmə sub-indeksi (iqtisadi və sosial təsir). Dövlətin xarici ticarətə müdaxiləsi səviyyəsini AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda hesablanan, İqtisadiyyatın Solluğu (Sağlığı) İndeksində daxil olan Xarici ticarət sub-indeksi (XTİ) vasitəsilə müəyyən etmək olar. (5) XTİ - xarici ticarətin liberallıq səviyyəsini və dövlətin bu sahədəki tənzimləmə tədbirlərinin sərtliyini ölçən göstərici olub, aşağıdakı kimi hesablanır:

$$XTi = (XTAi + İİQi + T Ai) / 3$$

Burada XTİ – Xarici ticarət sub-indeksi; XTAi - Xarici ticarət azadlığı alt-indeksi (8); İİQ – İdxalın iqtisadi qiyməti alt-indeksi (17); T Ai – Ticarətin azadlığı alt-indeksidir (14).

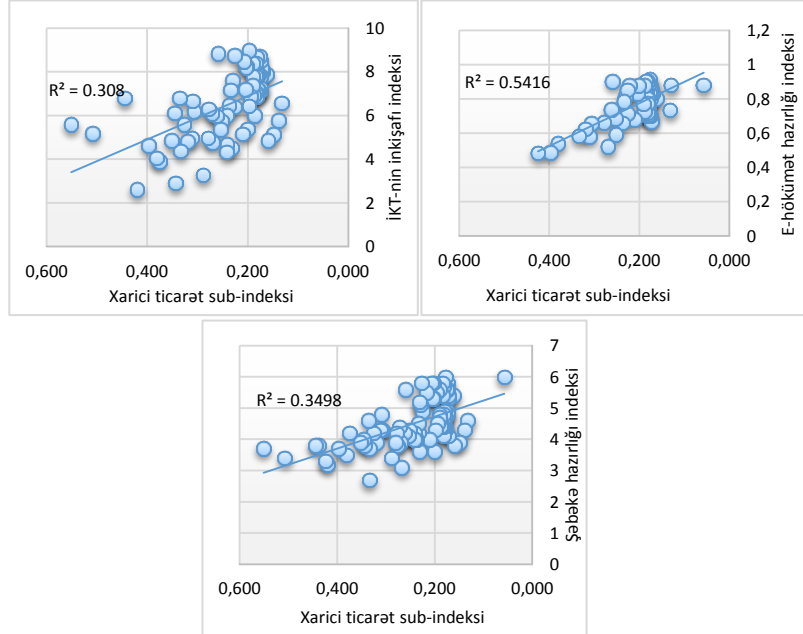
İnformasiya xidmətləri sahəsinin inkişafını əks etdirən göstəricilərə telekommunikasiya xidmətlərindən (səsli informasiyanın, şəkillərin və digər informasiya axınlarının xətt, radio, telefon, teleqraf və s. vasitəsilə ötürülməsi, internetə girişin təmin edilməsi və s.) əldə edilən gəlir, informasiya-kommunikasiya xidmətlərinin (kompyuter və kommunikasiya xidmətləri (telekommunikasiya, poçt və kuryer xidmətləri) və informasiya xidmətləri (kompyuter məlumatları ilə və xəbərlərlə bağlı xidmətlər)) ÜDM-dəki payı, informasiya xidmətlərinin ixracından əldə edilən gəlir və s. də aiddir. Təqdim olunan işdə xarici ticarətin liberallıq səviyyəsini informasiya xidmətləri sahəsinin inkişaf səviyyəsini müəyyən edən indekslərə (dünya ölkələri üzrə) və informasiya xidmətlərinin ixracından əldə edilən gəlirə (Azərbaycanda illər üzrə) nə cür təsir etdiyini araşdırmaq.

XTİ-i və informasiya xidmətləri sahəsinin inkişaf səviyyəsini əks etdirən indekslər

Ölkədə informasiya xidmətləri sahəsinin inkişaf səviyyəsini, həmin xidmətlərdən daha çox istifadə olunması nəticəsində formalaşan informasiya cəmiyyətinin inkişaf səviyyəsini İKT-nin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən etmək lazımdır. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafında isə dövlətin olduqca böyük rolu var. Dövlət İKT-nin inkişafı məqsədilə iqtisadiyyata müdaxilə edir, və bu müdaxilələr arasında modelyaradıcı müdaxilə formaları mövcuddur ki, həmin müdaxilələr ölkədə müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqini artırır. Dövlətin xarici ticarət siyasəti bu cür müdaxilə formalarına aiddir. Dövlətin xarici ticarət siyasəti ilə İKT-nin inkişafı arasındakı əlaqə onunla izah olunur ki, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının xaricdən gətirilməsi zamanı tətbiq edilən tarif baryerləri, xarici mülkiyyətə qoyulan məhdudiyyətlər, xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün yaradılan mühit ölkədə İKT-nin inkişafını şərtləndirir. Deməli, belə bir hipotez irəli sürmək olar ki, dövlətin xarici ticarətə müdaxiləsi dərəcəsi nə qədər az olarsa, İKT-nin inkişaf səviyyəsi bir o qədər yüksək olar, və, bunun nəticəsi olaraq, informasiya xidmətləri sahəsi bir o qədər çox inkişaf edir. Beləliklə, dövlətin xarici ticarət siyasətindən (liberal və ya dirijist) asılı olaraq ölkədə informasiya xidmətləri sahəsinin inkişaf göstəricilərinin nə cür dəyişdiyini araşdırmaq.

Diagram 1.

Xarici ticarət sub-indeksi ilə İKT-nin inkişafı indeksi (2017-ci il, 71 ölkə), E-hökumət hazırlığı indeksi (2017-ci il, 51 ölkə) və Şəbəkə hazırlığı indeksi (2017-ci il, 84 ölkə) arasında qarşılıqlı əlaqə

Mənbələr: (1; 12; 16; 18).

XTİ-nin İİI-nə təsirinin təhlili nəticəsində müəyyən olunub ki, araşdırılan göstəricilər arasında kifayət qədər əlaqə mövcuddur ($R=-0,555$). Göstəricinin mənfi olması əks əsillikdən xəbər verir. Bu isə o deməkdir ki, xarici ticarət siyasəti sərtləşdikcə, İKT-nin inkişaf səviyyəsi azalır. Xarici ticarət sub-indeksinin 0,200-ə qədər olduğu ölkələrdə (nisbətən liberal) İnformasiya inkişafı indeksinin minimal göstəricisi 4,85-ə bərabərdir (Peru). Burada XTİ-i 0,159-dur. İİI-nin ən yüksək göstəricisi də elə xarici ticarəti nisbətən liberal olduğu İslanidiyada müşahidə olunub (müvafiq olaraq, 8,98 və 0,197). Xarici ticarəti sərt tənzimləndiyi Nigeriya (0,419) - İKT-nin inkişafı indeksinin ən aşağı göstəricisinin sahibidir (2,6).

XTİ-nin EHHI-nə olan təsiri İİI-nə olan təsirindən güclüdür ($R=-0,736$). Xarici ticarəti ən liberal olduğu Sinqapurda (0,057) və Yeni Zelandiyada (0,130) E-hökumət hazırlığı indeksi kifayət qədər yüksəkdir (ikisində də 0,881). Dövlətin xarici ticarətə müdaxiləsi səviyyəsi yüksək olduğu ölkələrdə isə EHHI-i xeyli aşağıdır. Misal olaraq Qırğızıstanı (müvafiq olaraq, 0,334 və 0,584), Misiri (müvafiq olaraq, 0,398 və 0,488), Banqladeşi (müvafiq olaraq, 0,425 və 0,486) göstərmək olar. Azərbaycanda (XTİ=0,307) E-hökumət hazırlığı indeksinin göstəricisi araşdırılan ölkələr üzrə İndeksin orta göstəricisindən (0,755) aşağıdır (0,657).

Şəbəkə hazırlığı indeksi ilə Xarici ticarət sub-indeksi arasında da əlaqəni təhlil edərkən müəyyən olunub ki, göstəricilər arasında kifayət qədər əlaqə mövcuddur ($R= -0,591$). Şəbəkə hazırlığı indeksinin ən yüksək göstəricisi – 6 - XTİ-i üzrə ən liberal olan Sinqapurda (0,057) və nisbətən liberal olan Finlandiyada (0,179) qeydə alınıb. Azərbaycanda Şəbəkə hazırlığı indeksi araşdırılan ölkələr üzrə İndeksin orta göstəricisindən (4,5) bir qədər aşağıdır (4,3). Xarici ticarəti daha sərt tənzimləndiyi ölkələrdə Şəbəkə hazırlığı indeksi də aşağıdır. Bu ölkələrə Braziliya (müvafiq olaraq, 0,345 və 4), Misir (müvafiq olaraq, 0,398 və 3,7), Nigeriya (müvafiq olaraq, 0,419 və 3,2), Banqladeş (müvafiq olaraq, 0,425 və 3,3),

Hindistan (müvafiq olaraq, 0,439 və 3,8) və s. aiddir. Xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi səviyyəsinin Şəbəkə hazırlığı indeksinin komponentlərinə təsirini ayrı-ayrılıqda təhlil edək (ŞHİ-i informasiya xidmətləri sahəsinin inkişaf səviyyəsini əks etdirən digər iki indekslə təxminən eyni mənə daşdığından və, bununla bərabər, böyük əhəmiyyət kəsb edən amilləri əhatə etdiyi səbəbindən seçilmişdir).

Cədvəl 1.

XTİ-i və ŞHİ-nin komponentləri arasında reqressiya təhlili, 84 ölkə üzrə

Şəbəkə hazırlığı indeksinin komponentləri	R	F-mahiyyəti
Siyasi və tənzimləyici mühit	0.478	4.2946E-06
Biznes və innovativ mühit	0.679	1.281E-12
İnfrastruktur	0.630	1.4139E-10
Əlçatarlıq	0.028	0.80371375
Bacarıqlar	0.575	1.0656E-08
Fərdi istifadə	0.589	3,75E-09
Biznes istifadəsi	0.453	1.4979E-05
Dövlət istifadəsi	0.371	0.00051954
İqtisadi təsir	0.506	9.0176E-07
Sosial təsir	0.528	2.5046E-07

Göründüyü kimi, reqressiya təhlili onu göstərir ki, dövlətin xarici ticarətə müdaxiləsi səviyyəsi Şəbəkə hazırlığı indeksinə daxil olan komponentlərdən ən çox Biznes və innovativ mühitə, İnfrastruktur, Fərdi istifadə və Bacarıqlar komponentlərinə təsir edir. Və bu o səbəbdən anlaşılandır ki, dövlət xarici ölkələrdən informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının gətirilməsinə qoyduğu məhdudiyyətləri azaltmaqla, xarici investorlar üçün əlverişli mühiti formalaşdırmaqla, ölkədə biznes və innovativ mühiti daha əlverişli edir, infrastrukturun inkişafını təmin edir, fərdlər tərəfindən yeni texnologiyaların istifadəsini (mobil telefonlardan istifadə edənlərin sayı, internet istifadəçilərinin sayı və s.) artırır və Bacarıqlar komponentinin əhatə etdiyi təhsil sisteminin keyfiyyətini, savadlılıq dərəcəsini və s. yaxşılaşdırır. Təhlil, həmçinin, Xarici ticarət sub-indeksinin ŞHİ-nin İqtisadi və Sosial təsir komponentlərinə də təsir etdiyini göstərir. Belə ki, xarici ticarət liberallaşdıqca, İKT sahəsinin sosial-iqtisadi təsirləri də artır. XTİ-i Siyasi və tənzimləyici mühitə (hüquqi orqanların səmərəliliyi, mübahisələrin həllində hüquqi sistemin səmərəliliyi, müqavilənin bağlanması üçün tələb olunan günlərin və prosedurların sayı və s.) və İKT-dən istifadə səviyyəsini əks etdirən biznes və dövlət tərəfindən istifadəyə daha az təsir edir. Xarici ticarətin liberallaşması Əlçatarlıq komponentinə (qabaqcadan ödənilən mobil xətt tarifləri, sabit genişzolaqlı internetə olan tariflər və internet-telefon rəqabətinə (Internet & telephony competition)) isə təsir etmir. Qeyd edilənləri ümumiləşdirərək, Xarici icarət sub-indeksinin hansı intervalda olmasından asılı olaraq yuxarıda sözügedən indekslərin orta göstəricilərinin nə cür dəyişikliklərini göstərək.

Cədvəl 2.

Xarici ticarət sub-indeksinin intervallarından asılı olaraq İİİ-nin, EHHİ-nin və ŞHİ-nin orta göstəricilərinin dəyişməsi

XTİ intervalları	İİİ-nin orta göstəricisi	EHHİ-nin orta göstəricisi	ŞHİ-nin orta göstəricisi
0-0.200	7.3	0.806	4.9
0.201-0.300	6.3	0.736	4.5
0.301 və daha çox	5.1	0.563	3.8

Belə ki, həm İKT-nin inkişafı indeksinin, həm E-hökumət hazırlığı indeksinin, həm də Şəbəkə hazırlığı indeksinin orta göstəricilərinin maksimal qiyməti Xarici ticarət sub-indeksinin 0-0,200 aralığında olduğu ölkələrdə izlənilir. Ölkələr Xarici ticarət sub-indeksi üzrə sollaşdıqca (göstərici artdıqca), indekslərin orta göstəriciləri azalır. Bundan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, informasiya xidmətləri sahəsinin inkişaf səviyyəsini və ya cəmiyyətin informasiyalaşdırılma dərəcəsini əks etdirən göstəricilər dövlətin xarici ticarət siyasətinin sərtliyindən (və ya liberallığından) asılıdır. Beləliklə, dövlətin xarici ticarət siyasəti nisbətən liberal olduğu ölkələrdə, yəni tarif baryerləri aşağı, xarici mülkiyyətə və investisiyalara qoyulan məhdudiyyətləri az olduğu ölkələrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları daha inkişaf etmiş olur ki, bu da informasiya xidmətləri sahəsinin inkişafını təmin etmiş olur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, informasiya xidmətləri sahəsinin inkişafına dövlətin tək xarici ticarət siyasəti deyil, digər tənzimləmə mexanizmləri də təsir edir. Bu cür amillərə İKT sahəsinin prioritetliyi, ölkənin inkişaf səviyyəsi və s. aiddir.

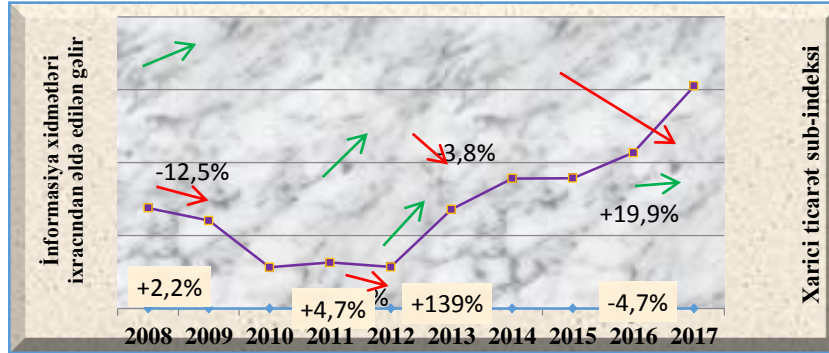
Azərbaycanda informasiya xidmətləri sahəsinin dövlət tənzimlənməsi

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası”nda qeyd edilir ki, ölkədə uzunmüddətli, uğurlu və dayanıqlı inkişafı təmin etmək üçün, biliklərə əsaslanan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın qurulmasına nail olmaq üçün müasir dəyərlərə və prinsiplərə əsaslanan informasiya cəmiyyətini inkişaf etdirmək lazımdır. Sənəddə informasiya cəmiyyətinin formalaşması üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafının zəruriliyi vurğulanıb. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 16 yanvar tarixli 2664 nömrəli Sərəncamı əsasında 2013-cü il ölkəmizdə “İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları ili” elan edilmişdir. Ölkəmizdə İKT üzrə bir sıra dövlət proqramları hazırlanmışdır ki, onlar arasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 17 fevral tarixli 1146 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012)”ni (4), Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il tarixli Sərəncamı əsasında “Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”ni, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 14 may tarixli 136s nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında 2010-2011-ci illərdə “Elektron hökumət”in formalaşdırılması üzrə Fəaliyyət Proqramı”ni (3), Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 11 avqust tarixli 1056 nömrəli Sərəncamı əsasında “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)”ni (2), “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə 2016-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”ni xüsusilə vurğulamaq lazımdır (4). Növbəti diaqramda Azərbaycanda illər üzrə xarici ticarətin liberallıq səviyyəsi ilə informasiya xidmətləri sahəsinin inkişafını əks etdirən informasiya xidmətləri ixracından əldə edilən gəlir göstərilir.

Diagram 2.

Azərbaycanda xarici ticarət sub-indeksi və informasiya xidmətləri ixracından əldə edilən gəlir, hər min nəfərə hesabı ilə

Mənbə: (1; 10; 15).

Diagramdan göründüyü kimi, Azərbaycanda dövlətin xarici ticarət siyasətinin il ərzində sərtləşməsi informasiya xidmətləri ixracından əldə edilən gəlirin, hər min nəfərə hesabı ilə, aşağı düşməsi ilə müşayiət olunub (məsələn, 2009-cu ildə, 2008-ci ilə nisbətən, XTİ-də artım, həmin xidmətlərin ixracından əldə edilən gəlirdə isə azalma müşahidə olunub). Eləcə də 2012-ci ildə, 2011-ci ilə nisbətən. 2014-2017-ci illər ərzində ölkəmizdə dövlət xarici ticarətə öz müdaxiləsini azaldıb. Həmin dövrdə xarici ölkələrə göstərilən informasiya xidmətlərindən əldə edilən gəlirdə artım müşahidə olunub. Göstəricinin il ərzində 457 ABŞ dolları artması 2017-ci ilə təsadüf edir ki, bu zaman XTİ-nin bir qədər artması qeydə alınıb (+0, 001). Informasiya xidmətləri ixracından əldə edilən gəlirin artması, əlbəttə ki, Azərbaycanda İKT-nin inkişafı və onların tətbiqinin artması ilə əlaqəlidir. Deməli, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda informasiya xidmətləri ixracından əldə edilən gəliri artırmaq üçün dövlətin xarici ticarətə müdaxiləsi səviyyəsi nisbətən az olmalıdır. Lakin göstəricinin artmasına bir sıra digər amillərin təsiri də danılmazdır.

Nəticə

Hər hansı bir ölkədə informasiya xidmətləri sahəsinin inkişafını təmin etmək (indeksləri yüksəltmək) üçün dövlətin xarici ticarət siyasətində liberallıq inzibatçılıqdan daha çox olmalıdır. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, informasiya xidmətləri sahəsinin inkişafını əks etdirən indekslərə dövlətin təkə xarici ticarət siyasəti deyil, digər amillər də təsir edir. Həmçinin, informasiya xidmətləri ixracından əldə edilən gəlirin daha çox olması üçün xarici ticarət, digər təsiredici amillərin nəzərə alınması şərt ilə, liberal olmalıdır (Azərbaycanda və, bundan əvvəl aparılan tədqiqatlara əsaslanaraq, digər ölkələrdə də). Göründüyü kimi, dövlət, bütün təsiredici amilləri nəzərə almaqla yanaşı, xarici ticarətə öz müdaxiləsi səviyyəsini azaldaraq (xarici investisiyalara qoyduğu məhdudiyətləri azaldaraq, yeni texnologiyaların gətirilməsi üçün maneələri aradan qaldıraraq), ölkədə informasiya xidmətləri sahəsinin, bununla belə informasiya cəmiyyətinin inkişafını stimullaşdırma bilər.

Ədəbiyyat

1. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun rəsmi Internet Saytı (<http://www.economics.com.az/>; son baxılma – noyabr 2018).
2. AR Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan), 2010. (<https://president.az/articles/564>; son baxılma – noyabr 2018).
3. AR “Elektron hökumət” Proqramı. Azərbaycan Respublikasında 2010-2011-ci illərdə “Elektron hökumət”in formalaşdırılması üzrə Fəaliyyət Proqramı, 2010. (<http://e-qanun.gov.az/framework/19968>; son baxılma – noyabr 2018).
4. AR Nəqliyyat, Rabitə və yüksək texnologiyalar Nazirliyi. AR Nəqliyyat, Rabitə və yüksək texnologiyalar Nazirliyinin rəsmi internet səhifəsi (<http://www.mincom.gov.az/az/view/files/6/>; son baxılma – noyabr 2018).
5. Müzəffərli, N. İqtisadiyyatın sosialyönlüyü sağçı və solçu sistemlərdə. – Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evi, 2014 ([http://economics.com.az/images/fotos/sag-solluq/N.Muzaffarli_Iqtisadiyyatin_Salliqi\(Sollugu\).pdf](http://economics.com.az/images/fotos/sag-solluq/N.Muzaffarli_Iqtisadiyyatin_Salliqi(Sollugu).pdf); son baxılma – noyabr 2018).
6. European Commission and Institute For Perspective Technological Studies. / Factors and Impacts in the Information Society. A Prospective Analysis in the Candidate Countries, 2004. (<http://is.jrc.ec.europa.eu/pages/ISG/documents/EUR21408HUNGARY.pdf>; accessed November 2018).
7. Francois, J., O.Pindyuk and J.Woerz. "Trade Effects of Services Trade Liberalization in the EU," IIDE Discussion Papers 20080801, Institute for International and Development Economics, 2008. (<https://ideas.repec.org/p/lnz/wpaper/20080801.html>; accessed November 2018).
8. Fraser Institute. Economic Freedom of the World: 2017 Annual Report. – Fraser Institute, 320 p. (<https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2017.pdf>; accessed November 2018).
9. Gomaa, M. “Competition and Economic Growth: An Empirical Analysis with Special Reference to MENA Countries”, Cairo university, Topics in Middle Eastern and African Economies Vol. 16, No. 2, 2014. (<http://meea.sites.luc.edu/volume16/pdfs/Gomaa.pdf>; accessed November 2018).
10. ITC. The International Trade Centre. Trade Map – International Trade Statistics, 2018. (https://www.trademap.org/tradestat/Country_SelService_TS.aspx?nvpm=1|||||S09|1|3|1|3|2|1|2|1|1; accessed November 2018).
11. International Telecommunication Union. The ICT Development Index (IDI): conceptual framework and methodology, 2017. (<https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/mis2017/methodology.aspx>; accessed November 2018).
12. ITU. The ICT Development Index, 2017. (<http://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2017/index.html>; accessed November 2018).
13. Kingue, C. Evolution of service trade liberalization and its impact on competition: case of telecommunication in Cameroon, 2017. (https://www.researchgate.net/publication/326979683_Evolution_of_service_trade_liberalization_and_its_impact_on_competition_case_of_telecommunication_in_Cameroon or file:///C:/Users/User/Downloads/thesis_Final.pdf; accessed November 2018).
14. The Heritage Foundation. Index of Economic Freedom. – The Heritage Foundation, Washington, 2016, 484 p. (http://www.heritage.org/index/pdf/2016/book/index_2016.pdf; accessed November 2017).

15. The World Bank. Population total, 2018. (<https://data.worldbank.org/indicator/sp.pop.totl?end=2017&start=2016>; accessed November 2018).
16. United Nations. United Nations E-government Survey, 2018. (https://publicadministration.un.org/egovkb/portals/egovkb/documents/un/2018-survey/e-government%20survey%202018_final%20for%20web.pdf; accessed November 2018).
17. WEF. The Global Enabling Trade Report. – World Economic Forum, Geneva, Switzerland, 2016, 329 p. (http://www3.weforum.org/docs/WEF_GETR_2016_report.pdf; accessed November 2018).
18. World Economic Forum. The Global Information Technology Report, 2016. (http://www3.weforum.org/docs/GITR2016/WEF_GITR_Full_Report.pdf; accessed November 2018).

Лейли Али кызы Аллахвердиева

Суб-индекс внешней торговли и показатели развития сферы информационных услуг

Аннотация

В представленной статье исследуется влияние Суб-индекса внешней торговли на показатели развития сферы информационных услуг. С этой целью были использованы такие показатели развития сферы информационных услуг, как Индекс сетевой готовности, Индекс развития информационно-коммуникационных технологий, Индекс развития электронного правительства, а также прибыль от экспорта информационных услуг. Суб-индекс внешней торговли, входящий в состав Индекса Левизны (Правизны) Экономики, был использован для оценивания степени либеральности (дирижизма) внешней торговли. В результате проведенного анализа было установлено, что для того, чтобы повысить Индексы, отражающие развитие сферы информационных услуг в стране, внешнеторговая политика государства должна быть либеральной. Это значит, что применяемые тарифные барьеры должны быть низкими, ограничения, устанавливаемые на иностранную собственность должны быть незначительными, инвестиционная среда для иностранных инвесторов должна быть привлекательной. Также было выявлено, что и для увеличения прибыли от экспорта информационных услуг во внешней торговле страны необходимо проводить либеральные реформы. Однако в связи с тем, что на развитие сферы информационных услуг влияют и другие факторы, обеспечения либеральности внешней торговли для развития сферы может быть недостаточным.

Ключевые слова: *Суб-индекс внешней торговли, Индекс Левизны (Правизны) Экономики, внешняя торговля, либеральность, информационные услуги, информационно-коммуникационные технологии.*

Leyli Ali Allahverdiyeva

Foreign trade sub-index and indicators of the development of information services sector

Abstract

In the presented article the impact of Foreign trade sub-index on the indicators of development of the information services sector is researched. For this purpose such indicators of the development of information services sector as Networked Readiness Index, ICT development index, E-government readiness index and profit from the export of information services were used. The Foreign trade sub-index included in the Index of Leftness (Rightness) of the Economy was used to assess the degree of liberalism (dirigisme) of foreign trade. As the result of analysis it has been revealed that to increase Indices that show the development of information services sector in the country, the foreign trade policy of the state must be liberal. It means that the applied tariff barriers should be low, the restrictions imposed on foreign property should be insignificant, the investment environment should be attractive for foreign investors. It also has been revealed that in order to increase the profit from the export of information services, liberal reforms in the country's foreign trade are necessary. However, due to the fact that the development of information services sector is also influenced by other factors, ensuring the liberalization of foreign trade for the development of the sector may not be sufficient.

Keywords: *Foreign trade sub-index, Index of Leftness (Rightness) of Economy, foreign trade, liberalism, information services, information-communication technologies.*

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub:13.05.2019.

Çapa qəbul olunub:16.05.2019.